

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЛИЦАРСЬКОГО СТАНУ В АНГЛІЇ ДОБИ ЕДУАРДА III: СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ, ЕКОНОМІЧНИЙ І ВІЙСЬКОВИЙ АСПЕКТИ

У статті досліджено феномен англійського лицарства доби Едуарда III (1327–1377), проаналізовано комплекс військового, соціально-політичного та економічного фактора в тенденційному розвитку лицарського стану. Показано особливості лицарів Англії крізь призму історичного контексту.

Ключові слова: Едуард III, Англія, лицарство, трансформація, історіографія, куртуазність.

Англійська історіографія щодо періоду правління Едуарда III (1327–1377), зокрема лицарства як опори королівської влади і панівної військової касти, до недавнього часу мала тенденційний характер. Акцентувалося на першому періоді Столітньої війни (1337–1453), де популярними були теми славетних перемог за участі лицарства (Слейсі, Кресі, Пуатьє) [5, с. 21–25].

З початку ХХ ст. історики [34, 35, 40] брали за основу юридичні і політичні складові конфлікту, зменшуючи або відкидаючи питання та значення економічного та соціального фактора [1, с. 214–216]. Авторитетний історик Чарльз Мілсу своїй праці «Історія лицарства» не включав у тематику проблеми, в яких був відсутній «лицарський дух», таким чином присвоюючи лицарству ідеалізоване кліше, створене романтиками й митцями минулих століть [25, р. 14]. Відтінку «критичності» історіографія почала набувати у середині ХХ ст. Все ж історія лицарства до 70-х років ХХ ст. розглядалася в контексті Столітньої війни, яка була складовою боротьби за «єдину істину» в «національній історіографії» Англії з притаманним суб'єктивізмом та панегірикою, основним положенням якої був захист «оборонної концепції». Її суть полягала у непричетності

Кшановський Роман Олександрович, аспірант кафедри середніх віків та візантиністики, Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів.

© Кшановський Р.О., 2015

Англії до розв'язання Столітньої війни. Традиційним серед англійських істориків [24, 36] був всеосяжний захист короля-лицаря Едуарда III [1, с. 216–218]. В міру думки про те, що серед науковців побутувала «втома» від лицарства та його ролі у Столітній війні (через помилковість суджень щодо вивченості розглядуваної тут тематики), дослідження заходили в однобоке річище й відносно деактуалізовувалися.

Реалії ХХ ст., війни й конфлікти сформували передумови для перегляду історичного минулого з переорієнтацією на соціум та людину. Передумови до нових досліджень йшли від ревізійністської школи військових істориків, які повністю руйнували існуючі концепції історії лицарства, наголошуючи на грабунках, жорстокості, вбивствах, меркантильності, критикуючи такі категорії, як «лицарське благородство», «кодекс честі», «куртуазність» тощо [6, с. 8–9].

На переконання Річарда Каупера, насильство було правом лицарів і вищого стану, які «відповідали на будь-який виклик честі, статусу або багатства шляхом насильства» [20, р. 10]. Історіюписання щодо лицарства опинилося в невизначеному стані, оскільки відбувалася боротьба крайностей, від умовної ідеалізації до приписування жорстокостей без доцільного врахування «духу часу». Заповнити цю прогалину взялися історики від початку 70–80-х років ХХ ст., зокрема Найджел Сауль [32], Марк Хонейвел [19], Моріс Кін [3], Жюльєт Вейл [39], вони прагнули узагальнити, знайти точки дотику й оптимізувати «об'єктивне» знання про лицарство.

Прикметною у цьому сенсі є праця Н. Сауля «За честь і славу», де у тематичних підрозділах досліджені питання місця лицаря на війні та сумісність насильства з культурою того часу. Дослідник сміливо називає час правління Едуарда III «лицарською монархією» і відзначає, що король використав культ лицарства у військових та політичних цілях, все ж це дало «ефект бумеранга» для корони і суспільства [32, р. 205]. У ще одній своїй праці «Лицарство у Середньовічній Англії» він компромісно апелює до твердження меркантильності лицарства у грошах та землях з акцентом на поєднання його із літературними ідеалами, кодом поведінки, однак стверджує, що відбулося зниження стандартів лицарства [31, р. 316].

Постать Едуарда III, його правління та дії надали особливого значення англійському лицарству. Як влучно сказав М. Хонейвел, «Едуард III сформував специфічну спільність лицарства, відмінну від інших соціальних груп у Середні віки. Даний стан вів діяльність, почасти одночасно, у військовій, політично-адміністративній, економічній та соціальній сферах» [19, р. 9]. М. Кін вважає саме цей період ключовим у конституційній, парламентській та адміністративній історії Англії [22, р. 124].

Розглянемо вибірково прагматизм короля і його вплив на трансформацію лицарського статусу у системі: лицарські ордени, лицарські турніри та дисципліна в англійській армії.

Формування лицарської, артуріанської суспільної думки реалізувалося на прикладі створеного у 1348 р. Ордену Підв'язки та традицій Круглого столу. Все це мало на меті згуртувати Англію проти Франції, Шотландії та інших ворогів корони, також і всередині країни. На думку Х'ю Колінза, це виглядало як «проект задля прославлення правління Плантагенетів в особі Едуарда III через асоціації з славним королем Артуром» [15, р. 8]. Захоплення Артуром в Англії того періоду давало можливість лицарям бути рівними між собою у плані кар'єрного росту [3, р. 58]. За висловлюванням історика Ж. Вейла, «Орден Підв'язки дав поштовх до оформлення престижної лицарської еліти» [39, р. 91]. У будь-якому разі лицарський орден, створений Едуардом III, виконував волю і слугував інтересам свого засновника [10, с. 195]. Всезагальний і патріотичний помпеоз після славетних перемог англійців над французами при Кресі (1346 р.) та Пуатьє (1356 р.) підкріплювався постійною пропагандою славетних лицарів, хоч їхня заслуга в цьому – інше питання, завуальовуючи потребу збільшення податків на війну, просячи «підтримати армію у молитві та ресурсах». Зростаючий інформаційний вплив у тому розумінні давав королю вотум довіри, час і лояльність до корони, об'єднуючи як народ, так і донедавна ворогуючих баронів [11, р. 10]. Окрім «національного мотиву», для простих англійців у пропаганді війни відігравали роль економічні мотиви. Англія контрастувала на противагу Франції своїми бідними природними ресурсами [37, р. 232].

Турнір за доби Едуарда III практично повністю втратив свій основний сенс попередніх часів. Тут маємо два аспекти: турнір переставав бути масовим побою між групами лицарів та майданчиком для зведення рахунків між баронами, а ставав турніром «двох лицарів» [17, р. 46]. Турнір більше не мав кривавого характеру, на ньому «не вмирили», він не слугував більше для лицарів вагомим способом тренування для війни, а був універсальним проявом моди того часу [26, р. 3]. Відзначимо, що Едуард III відмінив заборони на проведення лицарських турнірів. Ж. Вейл вбачає в цьому прагнення виділятися від непопулярних королів Генріха III (1216–1272) і Едуарда II (1307–1327), за часів правління яких турніри перебували під заборонаю, він «прагнув уникнути із цими королями асоціацій у майбутньому» [39, р. 60].

Дисципліна стала одним з основних моментів еволюції лицаря і чинником перемог англійської армії у 1337-1360 рр. Доти, або у тих випадках, коли лицарський світогляд впливав на хід військових дій, він суперечив ефективному веденню війни: робився акцент на манеру тих чи інших дій, а не на їх підсумок, на славу, а не на результат [10, с. 207]. Очевидно, що Едуард це розумів і намагався знайти баланс, парадоксально культивуючи лицарські ідеали, а на практиці обмежував роль і кількість лицарства у військових кампаніях через об'єктивні на то причини. Англійські лицарі підпорядковували власну славу й ідеали військовим потребам та прагматизму [13, р. 34]. Дисципліна проявлялася і у потребі адаптовуватися і шукати нові стратегії у бою, зміною тактики захисту й нападу через початок відносного домінування піхоти і лучників [19, р. 49]*. Лицарі при Едуарді III у військових діях дуже часто почали виконувати роль захисників лучників та були ударною силою контратакуючого резерву.

Англійське «лицарство» XIV ст. являло собою по суті дуже складний комплекс різноманітних в соціальному і політичному відношенні груп і категорій. Особливе місце

*Примітка. Висхідною точкою цих процесів вважається кампанія у Бретані (осінь-зима 1342–43 рр.), яка Ендрю Айтоном іменується як «militaryrevolution».

займали власне лицарі у точному сенсі цього слова, які пройшли церемонію посвяти і стали володарями золотих шпор [7, с. 83]. Спробуємо з'ясувати реальне наповнення такого статусу часів Едуарда III і якою мірою він виділяв свого власника серед інших лицарів.

Власне англійське лицарство було незамкнутою верствою і говорити про сталість стану можна лише в умовах внутрішньої стратифікації. Яскравим підтвердженням тези є статут 1363 р., який регулював якість одягу у відповідності до майнового статку «лицарства». Сквайр з лицарським саном і доходом у 100 фунтів на рік має право носити одяг вартістю 4 ½ марки, з доходом понад 200 – ціною у 5 марок. Лицарі з рентою 200 – сукно у 6 марок. Лицарі з рентою від 400 до 1000 фунтів на рік можуть носити все, що забажають [7, с. 87].

Найбагатшими власне були «лицарі»-парламентарі й королівські чиновники. Сквайри з таким доходом були дітьми знатних родин. Більшість лицарів, які були основною ударною силою в армії, мали дохід у 40 фунтів на рік. Власне, окрім носіння певного одягу статус давав змогу носити дорогі прикраси, а порушення цих норм вважалося «ненормальним» [23, р. 10]. Дефініцію англійського лицаря можна встановити, розглянувши декілька аспектів. У перші десятиліття правління Едуарда III все ще відігравав основну роль військовий сенс лицарського звання у вигляді кінного воїна як основної ударної сили війська. Але це військове звання мало великий соціальний відтінок, оскільки лише власник коштовного спорядження міг стати таким воїном [23, р. 10]. На думку Майкла Поста, спорядження лицаря для кампанії в межах Англії оцінювалося в його річний бюджет, а у походах проти Франції – перевищувало [29, р. 42]. Однак М. Прествіч критикує підхід, в якому зменшення кількості лицарства та зміни їх соціального стану прив'язують виключно до вартості обладунку та ціни посвяти [27, р. 201].

Вивчення англійського лицаря неможливе без впливу військового фактора, оскільки поміж походами знатні лицарі займали різного роду адміністративні посади. Вони ставали мировими суддями, були наглядачами над збором податків або йшли в парламент. Н. Сауль доцільно задається

питанням, чи створювало це проблеми з адміністрацією по всій Англії, адже вони заміщували кваліфікованих професіоналів, і займали їх місце, часто, без відповідної на те підготовки. Можливо, його місце займав компетентний чоловік якогось лицарського рангу, який займав посаду лише у відсутності титулованого дворянина [33, р. 37].

Проте існувала практика накладання штрафу на дворянина й відбирання частини майна, якщо він не мав лицарського титулу під час військового походу або займаючи якусь посаду. Н. Сауль аргументує лише тим, що це достатньо дорого і легше було платити перманентні штрафи, аніж йти до лав лицарства [33, р. 42]. Багато дворян не відігравали ніякої важливої ролі у політичному і публічному житті округи, доки не стали лицарями [33, р. 44]. На думку дослідника, існував широкий спектр дворян, які вкладали гроші, щоб стати лицарями, але ніколи не служили як воїни [33, р. 52].

Таким чином, лицарський титул відіграв роль «квитка», який давав змогу зайнятися політикою й очолити впливові державні посади з грошовими потоками. Через постійні війни Едуарда III виникає потреба в чесних суддях та ефективних місцевих адміністраціях, роль яких у суспільстві зростає, а відповідно зростає і роль лицарства [21, р. 290–291]. Навіть досі «нелицарська» посада шерифа поглинулася «лицарською лихоманкою». З 70-х років XIV ст. шерифи обирали лицарів з графства для парламенту. Часто шерифи використовували становище і самі йшли до парламенту як лицарі. Роджер Елмрут був шерифом графства Оксфорд і Берк у 1360–1362, 1365–1368, 1372 рр., а між цим був «лицарем» і вирішував почасти свої особисті питання у парламенті [33, р. 123–124].

Парламент був кінцевою метою лицаря-політика, привабливою була перспектива контролю над податками та сили у законодавчій сфері [33, р. 123–124]. Навіть звичайне відвідування парламенту приносило фінансову вигоду, у 1327 р. це складало 4 шилінги на день [19, р. 98]. Лицарський стан в Англії доби Едуарда III остаточно перестав мати лише «сезонний», військовий чи контекстний зміст, а став широкою верствою у суспільстві без якого важко було уявити екзистенцію монархії.

Початкову ланку лицарства становили сквайри. Одним з перших ґрунтовних досліджень стосовно зв'язку сквайра з лицарем здійснив Пітер Крос. Сквайр не завжди був високого походження, а у XIV ст. часто він і не міг стати лицарем, а був придатний лише для служби, зокрема як помічник лицаря та спаринг-партнер під час тренувань [16, р. 159]. Конотація сквайра не витримує критики лише у військових рамках, оскільки його вже можна розглядати як соціальний стан [16, р. 173]. За рангом, П. Крос класифікує сквайра як суб-лицаря, роль якого нагадувала «valeta(анг.)», себто камердинера, який мав великі права та обов'язки [16, р. 173]. Якщо раніше сквайр обов'язково ставав (або дуже цього прагнув і мав все для цього) лицарем, пройшовши всі традиційні складові: навчання, прислуговування, посвята. Очевидно, що вже у XIV ст. сквайр втрачає континуїтет з лицарем у плані набуття статусу останнього. Власне, як відзначає М. Прествіч, дана тенденція зберігалася й надалі [27, р. 209]. Зменшення кількості лицарів в Англії можна пояснити дорогим озброєнням та високою платнею за найм, альтернатива яким йшла від лучників та піхоти [27, р. 202].

У XIV ст. лицарський статус почав набувати нових обрисів. Наявність феода і васальна ієрархія переставала бути «утворюючим» критерієм лицарства. Лицарське звання вийшло за ці рамки і набуло більш широкого значення у всіх сферах англійського життя. Система «король-барон-лицар» порушується, оскільки барон не слугував обов'язковим сюзереном і тримачем лицаря, а лицар – його васалом з наявним феодем. Чимало баронів отримували лицарське звання, а лицарі могли ставати баронами, і статус вже не мав того змістового наповнення, яке було в минулому. А «подрібнення» та збідніння баронів давало певною мірою асиміляційний ефект із заможними лицарями. Лицарський феодед остаточно втратив критерій лицарського статусу, оскільки кількість безземельних лицарів, вихідців із знатних сімей лише зростала. Таким чином, багатий барон (магнат), королівський суддя чи успішний фрігольдер, які часто ніколи не тримали в руках зброю, отримавши лицарський сан, успішно називалися й іменувалися в документаціях як «лицарі» [7, с. 85].

Землевласники з річним доходом у 40 фунтів за доби Едуарда III мали прийняти посвяту і ставати лицарями у «примусовому» порядку [7, с. 85]. Були і поодинокі винятки, як ось після чуми (1347–1353 рр.), в 1353 р. всі власники землі з прибутком у 15 фунтів на рік мали з'явитися для посвяти у лицарі або сплатити штраф [2, с. 812]. Однак з часу його правління воно втрачає попередній сенс, оскільки поповнювати ряди у війську почали за рахунок контрактів короля з баронами, що потягло за собою напівнайманних лицарів та сквайрів. Це рішення аж ніяк не пов'язане із наповненням скарбниці. Враховуючи вплив багатих феодалів в адміністративній, судовій та політичній сфері, очевидно, що суспільний погляд на лицарський статус як на додаткову відмінність багатого феодала відігравав свою роль [7, с. 87].

Перехідним елементом лицарського стану в Англії між баронами та лицарями-воїнами стали баннерети, які мали право носити квадратний штандарт, замість трикутного значка на древку списа [7, с. 89]. Хоч їх кількість була досить малою, вони були активні у політичній та військовій діяльності. Лицарями-баннеретами були як аристократи, так і вмілі воїни.

Існування лицаря, в першу чергу воїна, річний дохід якого становив 40 фунтів на рік, слід розглядати крізь призму економічного фактора. У XIV ст. стан справ лицарів набув широких образів. Лицарі могли бути добровольцями, найманцями і служити в феодальних арміях своїх васалів [17, р. 7]. Останній варіант був найменш прибутковим і поступово себе вичерпував через ряд недоліків. Серед головних: неможливість вести військову кампанію більш ніж на 40 днів, що теоретично виключало війну на континенті за межами Англії. Враховуючи відсутність «зарплат» за службу у феодальній армії, тенденція до коротких кампаній зберігалася. У середині XIV ст. феодальна повинність лицарів перестає ефективно діяти на рівні королівської влади, але успішно далі функціонувала на рівні баронів. Барони давали своїх лицарів у раціональній кількості лише тоді, коли це могло принести дивіденди, для прикладу, походи проти Шотландії не були популярні через погану місцевість, їх тривалість і бідність населення [17, р. 7].

Теоретично Едуард III міг скликати народне ополчення, але феодална армія виявлялася погано підготовленою і мотивованою для вирішення складних військових завдань. Васали приводили з собою десяту частину від можливого війська [4, с. 344]. Наймана армія, до якої йшли лицарі, почала набувати масового характеру. Контракт неможливо було підробити, оскільки він розривався на дві частини, одна залишалася у лицаря, інша – йшла в архів. В контракті передбачалося відшкодування на випадок втрати коня чи іншого устаткування при наявності доказів (конячі вуха чи хвіст) [4, с. 8–10]. Система договорів король-капітан-лицар, де обумовлювалися всі фінансові деталі, нагадувала акціонерне товариство. Навіть була посада «бутін'єра», який здійснював нагляд за справедливістю фінансового розподілу між воїнами [10, с. 208].

Функції лицаря у військових діях, їх субординація чітко прописувалися у військових контрактах. Це давало їм стабільність на противагу феодалним арміям [12, р. 306–307]. Барон, феодал чи баннерет згідно з контрактом найму з короною мав замовлення на кількість воїнів. Перші, за посередництвом рекрутів, шляхом жорсткого відбору набирали лучників, воїнів та лицарів, що давало змогу сформувати найкращі свити [38, р. 31]. Війна давала змогу збільшити власне багатство, яке прийняло форму заробітної плати у подобовому вигляді, чого не спостерігалось масово за батька і діда Едуарда III [28, р. 84]. Добова платня фіксувалася згідно з рангом, за часів раннього Едуарда III вона становила: дворяни-лицарі – 6 шилінгів і 8 денаріїв, баннерети – 4 шилінги, лицарі – 2 шилінги щоденно [38, р. 32]. Зарплатня слугувала стимулом стосовно того, що лицар не буде у програті після військової кампанії. А можливість військових трофеїв, грабунку та полонених лицарів з ворогуючого табору робили військовою службою рентабельною.

Контракти, куртуазність, лицарський статус – все це могло набути поширення за умови присутності такої фундаментальної категорії, як безпека. Англійські лицарі практично не помирили через свій статус і роль у військових діях, а не через ідеальні обладунки та навички. Ризик смерті лицаря був мінімальним через три причини: хороша броня

та підготовка; великі битви, або хаотичні битви, що траплялися дуже рідко, їх уникали; лицар у відношенні до лицаря прагнув у жодному разі не вбити, а взяти у полон [3, с. 391]. Як влучно висловився Шон Макглісс, лицарський сан був як страховий поліс, а головним мотивом кодексу лицаря був інстинкт самозбереження [6, с. 57].

Викупна система була вигідна всій ієрархії через збереження лицарської еліти та прибутки. Як відзначає Артур Брайант, лицар забирав 2/3 з викупу, 1/3 отримував командир, який у свою чергу 30 % платив як податок королю Англії [2, с. 815]. Існувала навіть практика створення міжлицарських братств по зброї задля полегшення викупу у разі потрапляння в полон когось з об'єднання [10, с. 209]. Сквайри і прості воїни за рахунок титулованих полонених ставали графами і лицарями. Так, зброносець (сквайр), який взяв в полон короля Шотландії Давида II (1329–1371) при Невілз Кросс (1346 р.), отримав річну ренту в 500 фунтів і ранг прапороносця [2, с. 841]. Лицарі настільки були вірними своїм правилам, що брали у полон за викуп навіть під час лицарських турнірів [8, с. 3].

Англійська лицарська еліта доби Едуарда III тісно співіснувала з дворянством. Крістін Карпентер не вважає дворянство «співтовариством» без лицарства через внутрішню диференціацію стану, географічну приналежність до графств та ідейну слабкість загалом [14, р. 379–380]. Особливою рисою лицарів-дворян була куртуазність, манера поведінки, ідеали, які часто історики помилково асоціюють з усіма лицарями або ж вважають це міфом і рідкісним явищем. Девід Херліхей вважає, що цей елемент був притаманний виключно лицарській верхівці. Дворяни-лицарі, на його думку, прагнули сепарації себе від інших багатіїв, які в минулому були на маргінесі. Виклик йшов від багатого бюргерства та заможних купців, які в XIV ст. набирали істотну вагу у суспільно-політичному та економічному житті Англії, коли «сила грошей» була в обох. «Нобілітет шукав шляхи підтвердження своїх позицій у англійському соціумі», лицарський статус мав функцію (для дворян) обґрунтованості своїх привілеїв і позицій у суспільній ієрархії [18, р. 285].

Цей статус ставав одним із базових сполучних факторів для дворян часів правління Едуарда III, він давав змогу

«законсервувати» свій стан як вищий, з умовною нівеляцією майнового статку, давав недоступність для всіх інших у середньовічному суспільстві [41, р. 129]. Маючи знатне походження, лицарі відправляли своїх синів як пажів з семи років в інші лицарські двори, де їх вчили манер, навчали етикету, робили те, що відрізняло їх від інших. А домінування французької мови при дворах і серед знаті, пажів змалку вчили монахи, це, в свою чергу, зробило свій «куртуазний» вплив на англійську еліту [17, р. 15]. Зрештою, співвідношення концептів «лицарства» і «нобілітету» потребує подальших візій [9, с. 2].

Тенденцією тих років був «династичний бізнес» між знатними, і не тільки, родинами. Шлюбні альянси слугували силою лицарського стану, а спільні інтереси були первинною мотивацією для збереження престижу й умовної ідентичності [19, р. 9]. Під час формування союзів між сім'ями лицарів часто укладали двосторонній контракт, де обумовлювалося, яку землю віддасть батько нареченому і скільки батько нареченої може дати грошей взамін. Частою була клаузула «А що якщо», для прикладу, якщо спадкоємець помре, то інший син займе його місце, або якщо дочка помре до 14 років, то інша дочка займе її місце [30, р. 88–89]. Шлюб для лицарських родин був звичайною бізнес-угодою, він був засобом соціального збереження чи покращення становища в суспільстві.

Окрему категорію становлять лицарі-бакалаври при замках чи помістях сеньйора, які отримували солідну зарплатню, були забезпечені житлом, їжею, їх функції були досить широкими: ескорт-послуги, охорона, посланці, служба в армії барона [19, р. 40]. В адміністративному плані лицарі при герцогах могли виконувати одночасно роль сенешалів земель, лісничих, констеблів замків і засідати у радах.

Хоч грабунки і честь були несумісні за лицарськими ідеалами, але здобуте на війні багатство часів Едуарда III було свідченням доблесті і ратних подвигів. В лицарстві був важливий елемент – обмежити жорстокі наслідки того чи іншого конфлікту на прикладі відносно гуманного поводження з полоненими, у всякому разі, якщо мова йшла про людей знатного роду. Співчуття й повага до переможеного високого рангу – показово знакова риса лицарства доби Едуарда III.

Остаточна втрата монополії лицарів в англійській армії, збільшення ролі піхоти та лучників зробили безсенсовим лицарський етикет в бою там, де не було економічного підтексту. За часів Едуарда III не було яскраво вираженого конфлікту лицарського духу і практики, тому «лицарство» легко трансформувалося і адаптувалося на англійський лад.

1. *Басовская Н.И.* Проблемы Столетней войны в современной английской и французской историографии / Н.И. Басовская // Средние века. – 1982. – Вып. 45. – С. 212–224.
2. *Брайант А.* Эпоха рыцарства в истории Англии / Пер. с англ. – СПб.: Евразия, 2001 // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: – 578 с.
3. *Кин М.* Рыцарство. – Москва: Научный мир, 2000. – 522 с.
4. *Куркин А.В.* Рыцари: последние битвы. – М.: АСТ, 2005. – 511 с.
5. *Куцин М.* Криза лицарського війська і початки формування професійних найманих армій у XIV-XV ст.: історіографічний аспект: дис. канд. іст. наук: 20.02.22 / М.М. Куцин. – Львів: Нац. ун-т ім. І. Франка, 2011. – 236 с.
6. *Макглинн Ш.* Узаконенная жестокость: правда о средневековой войне / Пер. с англ. Найденова В.В. – Смоленск: Русич, 2011. – 448 с.
7. *Писарев Ю.* Место служилого рыцарства в социально-политической жизни Англии XIV в. / Ю.И. Писарев // Средние века. 1973. – Вып. 37. – С. 82–107.
8. Рыцарские турниры // Новый солдат: Военно-исторический альманах. – 2000–2002. – № 43. – 50 с.
9. *Смирнова Е.* Нобилитет как феномен западноевропейского Средневековья (историко-историо-графический аспект) // Лістападаўскія сустрэчы-10: зб. арт. па матэрыялах Міжнар. навук. канф. у гонаракадэмікаў М.М. Нікольскага і У.М. Перцава / навук. рэд. В.А. Фядосік, І.А. Еўтухоў. – Минск: БДУ, 2013. – С. 1–8.
10. *Фаулер К.* Эпоха Плантагенетов и Валуа. Борьба за власть (1328–1498). Пер. с англ. Кириленко С.А., вступ. статья Карачинский А.Ю. – СПб.: Издательская группа «Евразия», 2002. – 352 с.
11. *Allmand Ch.* Society at War. The Experience of England and France during the Hundred Years War / Ch. Allmand. – Woodbridge, 1998. – 237 p.
12. *Ayton A.* English armies in the Fourteenth century // The Wars of Edward III: Sources and Interpretations. – Woodbridge: Boydell & Brewer, 1999. – P. 303–321.
13. *Barber R.* Reign of chivalry. United Kingdom: The Boydell Press; 2005. – 189 p.
14. *Carpenter Ch.* «Gentry and Community in Medieval England», The Journal of British Studies 33, No. 4. – 1994. – P. 340–380.

15. *Collins H.* The orden of the Garter 1348–1461: Chivalry and Politics in Late Medieval English. Oxford: Clarendon Press, 2000. – 327 p.
16. *Coss P.* Knights, Esquires and the Origins of Social Gradation in England. Transactions of the Royal Historical Society, 1995, Sixth Series, Vol. 5. – P. 155–178.
17. *Gravett C.* English Medieval Knight 1300–1400, Osprey Publishing, 2002. – 64 p.
18. *Herlihi D.* The Histoy of Feodalism. New Jersy: Humanites Press, 1998. – 390 p.
19. *Honeywell M.* Chivalry as Community and Culture: The Military Elite Of Late Thirteenth and Fourteenth-Century England. York: Centre of Medieval Studies, University of York, 2006. – 374 p.
20. *Kaeuper R.* Violence in Medieval Society. Rochester: Boydell Press, 2000. – 240 p.
21. *Kaeuper R.* War, Justice, and Public Order: England and France in the Later Middle Ages. Oxford: Clarendon Press, 1988. – 462 p.
22. *Keen M.* England in the Later Middle Ages: A Political History. London: Routledge, 2003. – 500 p.
23. *Keen M.* English Society in the Later Middle Ages 1348–1500. London: Penguin, 1990. – 332 p.
24. *Le Patourel J.* Edward III and the Kingdom of France. – History, 1958, Vol. 43. – № 49. – P. 172–189
25. *Mills Ch.* The history of chivalry: Or, knight and Its time. London: Routledge, 2004. – Vol. 1. – 409 p.
26. *Mills Ch.* The history of chivalry: Or, knight and Its time. London: Routledge, 2004. – Vol. 2. – 383 p.
27. *Prestwich M.* Miles in Armis Strenuus: The Knight at War. Transaction of the Royal Historical Society, 1995, Sixth Series, Vol. 5. – P. 201–220.
28. *Prestwich M.* Armies and Warfare in Middle Ages: the English experience. Yale: Yale University Press, 1996. – 396 p.
29. *Postan M.* The Costs of the Hundred Years War / M.M. Postan // Past and Present. 1964. – № 27. – P. 34–53.
30. *Rosenthal J.T.* Nobles and the Noble Life, 1295–1500. London: George Allen & Unwin: New York, Barnes & Noble, 1976. – 208 p.
31. *Saul N.* Chivalry in Medieval England. Cambridge, MA: Harvard University Press. 2011. – 440 p.
32. *Saul N.* For Honour and Fame: Chivalry in England, 1066–1500. London: The Bodley Head, 2011. – 432 p.
33. *Saul N.* Knight and Esquires: The Gloucestershire Gentry in the Fourteenth Century. Oxford Historical Monographs: Clarendon Press, 1981. – 316 p.
34. *Taut T.* The History of England from the Accession of the Henry III to the Death of Edward III (1216–1377). London: New York and Bombay, 1905. – 496 p.

35. *Taut T.* France and England. Their Relations in the Middle Ages and Now. Manchester: University Press, 1922. – 168 p.
36. *Templeman G.* Edward III and the Begginings of the Hundred Years War. – Transactions of the Royal Historical Society, 1952, 5th ser., Vol. 2. – P. 69–88.
37. The Wars of Edward III. Sources and Interpretations / Edited by Clifford J. Rogers. – Woodbridge, 2000. – 412 p.
38. *Turnbull St.* The Book of the Medieval Knight. – London: Cassell, 1985. – 192 p.
39. *Vale J.* Edward III and chivalry: chivalric, society and its context, 1270–1350. Woodbridge: Boydell Press, 1982. – 207 p.
40. *Williamson J.* The evolution of England. Oxford: The Clarendon Press, 1946. – 493 p.
41. *Wough S.* England in reign of Edward III. New York: Cambridge University Press, 1991. – 316 p.

Надійшла до редколегії 20.09.2015 р.

Рецензент: *Л.П. Кривизюк*, кандидат історичних наук, доцент, провідний науковий співробітник Наукового центру Сухопутних військ, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

Кшановский Р.О.

ТРАНСФОРМАЦИЯ РЫЦАРСКОГО СОСЛОВИЯ В АНГЛИИ ЭПОХИ ЭДУАРДА III: СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКИЙ, ЭКОНОМИЧЕСКИЙ И ВОЕННЫЙ АСПЕКТЫ

В статье исследован феномен английского рыцарства эпохи Эдуарда III (1327–1377), проанализированы комплекс военного, социально-политического и экономического фактора в тенденционном развитии рыцарского сословия. Показано особенность рыцарей Англии сквозь призму исторического контекста.

Ключевые слова: Эдуард III, Англия, рыцарство, трансформация, историография, куртуазность.

Kshanovskiy R.

TRANSFORMATION OF STATE KNIGHT IN ENGLAND IN THE AGE OF EDWARD III: SOCIO-POLITICAL, ECONOMIC AND MILITARY ASPECTS

In the article investigated the phenomenon of English chivalry in the age of Edward III (1327–1377), analyzes the complex of military, socio-political and economic factors in tendentious of development of the knightly estate. Shows the feature of English knight through the prism of historical context.

Key words: Edward III, England, chivalry, transformation, historiography, courtly.